

До спеціалізованої вченої ради Д 64.051.28
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

В І Д Г У К
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА -
доктора юридичних наук, доцента
Красицької Лариси Василівни
на дисертацію Менджул Марії Василівни
на тему «Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Актуальність дисертаційного дослідження Менджул Марії Василівни на тему «Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права» не викликає сумніву в сучасних умовах проведення рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України, що тісно пов'язане й з оновленням сімейного законодавства України. За більш ніж п'ятнадцятирічний строк застосування Сімейного кодексу України накопичилось також багато проблемних питань, які вимагають свого вирішення на законодавчому рівні, як щодо усунення прогалин в СК України, так й щодо удосконалення чинних сімейно-правових норм. Дослідження проблемних питань дії принципів сімейного права сприятиме розвитку сімейного законодавства України у контексті європеїзації приватного права.

У процесі правозастосовної діяльності виникає багато проблемних питань щодо застосування принципів сімейного права при захисті сімейних прав та інтересів. У той же час у сучасній правовій доктрині відсутні ґрунтовні монографічні дослідження, які б містили концептуальні підходи до проблеми принципів сімейного права, зокрема їх дії.

Сучасні євроінтеграційні процеси України, створення Комісії з європейського сімейного права потребують критичного доктринального аналізу сімейного законодавства країн Європейського Союзу, у тому числі норм, які містять Регламент Ради ЄС № 2201/2003 від 27 листопада 2003 р.

про юрисдикцію, визнання та виконання судових рішень у сімейних справах і справах про батьківські обов'язки; Регламент Ради ЄС № 1259/2010 від 20 грудня 2010 р. про розширення співпраці в галузі права, що застосовується до розірвання шлюбу і законної сепарації; Регламент Ради ЄС № 2016/1103 від 24 червня 2016 р. про впровадження розширеної співпраці у сфері юрисдикції, застосовного права, визнання та виконання рішень у питаннях режимів подружнього майна. Окремий науковий інтерес становить аналіз практики Європейського суду з прав людини щодо вирішення спорів про захист права на повагу до приватного і сімейного життя. У цьому контексті дисертаційне дослідження Марії Василівни Менджул є своєчасним й необхідним.

Дисертаційне дослідження М. В. Менджул виконано згідно наукового напряму роботи кафедри цивільного права та процесу Ужгородського національного університету на 2015–2020 роки «Актуальні проблеми законодавства України в контексті розвитку європейського приватного права» (номер державної реєстрації 0115U003901). Дисертаційна робота також пов'язана із науковим грантом у рамках конкурсу проєктів наукових робіт та науково-технічних (експериментальних) розробок молодих вчених Міністерства освіти і науки України «Юридичні механізми забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в контексті захисту національної безпеки та євроінтеграції України» (серпень 2016 р. – липень 2018 р., номер державної реєстрації 0116U007383).

Об'єкт та предмет дисертаційного дослідження визначено у відповідності до вимог, які ставляться МОН України до дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, та дозволяють досягти мети дослідження – здійснення теоретичного узагальнення та формування концептуальної моделі принципів сімейного права, встановлення проблем їх дії з урахуванням сучасних тенденцій розвитку сімейних відносин, розроблення пропозицій та рекомендацій, спрямованих на гармонізацію сімейного права України з правом ЄС.

Поставлені дисертанткою завдання надають можливість всебічно розкрити проблематику наукового дослідження.

Ґрунтовною є методологічна основа дослідження. М. В. Менджул вміло використовує широкий спектр загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання, зокрема діалектичний та історичний методи, порівняльно-правовий, формально-логічний, аксіологічний методи, метод системного аналізу, методи індукції та дедукції, що дозволило дисертантці виважено підійти до розробки основних теоретичних понять та категорій в роботі, обґрунтувати й сформулювати висновки та положення, що виносяться на захист.

Ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків, рекомендацій не викликає сумнівів. Дисертаційне дослідження присвячене одній із ключових проблем у правовій доктрині – розробці концептуальної моделі принципів сімейного права. Наукові положення, висновки і рекомендації, викладені в дисертації, мають достатній ступінь обґрунтованості, що засвідчує опрацювання дисертанткою в повній мірі відповідного емпіричного матеріалу, статистичних даних, нормативно-правових актів України та зарубіжних країн.

Дисертація М. В. Менджул за своїм оформленням відповідає вимогам МОН України. Структура дисертації логічно витікає з поставлених завдань, об'єкту та предмету дослідження та складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, що включають сімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Всі розділи та підрозділи за своїм змістом і висновками, перспективами подальшого дослідження і використання для розвитку доктрини приватного права у цій сфері слід назвати вагомими і вдало викладеними, що дозволило простежити процес втілення ідей і думок автора в тексті наукової роботи, виділити найбільш обґрунтовані позиції, а також питання, які потребують подальшого доктринального дослідження.

Наукова новизна та достовірність наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації. В дисертації на підставі проведеного дослідження висунуто і обґрунтовано низку наукових ідей та теоретично-практичних конструкцій, сукупність і високий рівень розробки яких дозволяють кваліфікувати цю працю як завершене наукове самостійне дослідження. Положення, що виносяться на захист, є особистим здобутком дисертантки і характеризуються необхідним і достатнім рівнем наукової новизни для дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Дисертаційне дослідження М. В. Менджул «Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права» містить ґрунтовні теоретичні положення, які мають науково-теоретичне значення та практичну спрямованість, зокрема, це стосується проведення теоретико-методологічного аналізу сутності принципів сімейного права через аналіз поняття, ознак та функцій принципів сімейного права, теоретичних та практичних підходів до систематизації принципів сімейного права, визначення місця принципів сімейного права в системі правових принципів.

У першому розділі дисертації «Теоретико-методологічний аналіз сутності принципів сімейного права» дисертанткою визначено, що через принципи сімейного права проявляється сутність сімейного права, розкривається зміст сімейно-правових норм та цілі правового регулювання сімейних відносин.

Дисертанткою розглянуто принципи сімейного права у контексті загальних положень теорії права щодо принципів права взагалі та доктрини приватного права щодо принципів цивільного та сімейного права. При цьому необхідно відмітити толерантність наукової дискусії дисертантки, її поважне ставлення до оприлюднених раніше висновків та положень, критичне ставлення до певних положень сучасної доктрини приватного права, вміння автора аргументувати власну позицію.

Дисертанткою надано авторське визначення принципів сімейного права та виокремлено їх сутнісні ознаки (с. 57 дис.). Зокрема авторка визначає принципи сімейного права як зумовлені змістом сімейних відносин ідеї про певні цінності, що відображають об'єктивні закономірності розвитку цих відносин, характеризуються імперативністю, універсальністю, найвищою стабільністю, об'єктивністю та загальнообов'язковістю, а також визначають соціальне призначення й сутність сімейного права, є основою для вдосконалення сімейного законодавства. Цей погляд дисертантки про сутність принципів сімейного права простежується за всім текстом проведеного дослідження.

Вбачається, що правильним є підхід М. В. Менджул, що верховенство права є тією ціннісною надбудовою, якій повинні відповідати принципи сімейного права як правові принципи нижчого рівня. Водночас верховенство права через свої складові елементи впливає як на процес правотворення сімейних норм, так і на якість правового регулювання сімейних відносин у відповідності до загальнолюдських цінностей, у тому числі справедливості, свободи та рівності (с. 78 дис.).

Дослідження дії принципів верховенства права, справедливості, добросовісності, розумності є важливим для правозастосовної діяльності у контексті здійснення захисту порушених сімейних прав та інтересів, зважаючи на те, що досить часто, посиляючись саме на ці принципи права, суди апеляційної та касаційної інстанції відходять від усталеної практики правозастосування у сфері вирішення спорів, що виникають з сімейних правовідносин.

У другому розділі дисертації «Проблеми розвитку принципів сімейного права у праві України, європейських держав, Канади та США» дисертантка досліджує способи фіксації принципів сімейного права у писаному праві, особливості застосування принципів сімейного права, розглядає уніфікацію як спосіб створення принципів сімейного права ЄС, виявляє проблеми

імплементатії європейських принципів сімейного права у національне законодавство України.

Слушним і таким, що заслуговує підтримки, є погляд авторки, що застосування принципів сімейного права має здійснюватися як уповноваженими правотворчими органами (у процесі правотворення), адміністративними та судовими органами (у процесі правозастосування), так і учасниками сімейних відносин (наприклад, при регулюванні своїх відносин договором) (с. 129 дис.). Зазначене підкреслює важливість договору для саморегулювання сімейних відносин і водночас демонструє прояв застосування принципів сімейного права не тільки в процесі правозастосовної діяльності відповідних державних органів, а й при укладенні сімейно-правових договорів учасниками сімейних правовідносин.

Важливе значення у контексті удосконалення сімейно-правових норм мають пропозиції дисертантки щодо внесення змін до ст. 10 СК України в частині визначення аналогії закону та аналогії права (с. 133 дис.) й розширення актів, норми яких можуть бути застосовані при аналогії закону, а також пропозиції щодо доповнення СК України статтею 74-2 «Право на компенсацію» (с. 195-196 дис.).

Представляє значний науковий інтерес проведений у дисертаційному дослідженні аналіз судової практики зарубіжних країн (Англії, США, Канади) щодо застосування принципів права при вирішенні сімейно-правових спорів (с. 134-139 дис.), аналіз застосування принципів сімейного права судами України при вирішенні спорів, що виникають з сімейних правовідносин (с. 141-144 дис.). Зазначене підкреслює практичну спрямованість проведеного дослідження.

У розділі 3 дисертації «Рівність як фундаментальний принцип регулювання сімейних відносин» розкрито концептуальну сутність принципу рівності у сімейних відносинах, його вплив на трансформацію інституту шлюбу, дію принципу рівності в особистих немайнових та майнових відносинах подружжя, прояв принципу рівності у відносинах батьків і дітей.

Дисертантка відстоює позицію, з якою слід погодитись, що принцип недискримінації випливає із принципу рівності, є похідним від нього. У цьому контексті дисертанткою проаналізовано практику Європейського суду з прав людини щодо застосування ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо заборони дискримінації (с. 210-213 дис.).

Представляють інтерес з позиції наукового аналізу статистичні дані, наведені в роботі, щодо укладення шлюбів (с. 225 дис.), щодо підтримки одностатевих шлюбів у США (с. 231 дис.), щодо укладених одностатевих шлюбів в європейських державах, Канаді, США (с. 234 дис.).

Проведений аналіз законодавства іноземних держав та практики Європейського суду з прав людини щодо укладення шлюбів, фактичних шлюбних відносин сприяв обґрунтуванню власних висновків дисертантки щодо запровадження терміну «фактичний союз», що означає двох осіб протилежної статі, які живуть разом як пара, без офіційного оформлення відносин, мають спільні права та обов'язки та ведуть спільне господарство (с. 239-240 дис.).

У Розділі 4 «Дія принципів сімейного права у сфері охорони шлюбу та сім'ї» надано змістовну характеристику принципу державної охорони сім'ї (с. 302-319 дис.), розкрито дію принципу недопустимості втручання у сімейне життя (с. 319-334 дис.), значення принципу добровільності шлюбу (с. 334-349 дис.), виявлено теоретичні та практичні проблеми дії принципу найкращих інтересів дитини (с. 349-367 дис.), розкрито дію принципу заборони насильства в сім'ї (с. 367-379 дис.), значення інших принципів у сфері регулювання сімейних відносин (с. 380-397).

Заслужують підтримки сформульовані дисертанткою пропозиції щодо закріплення в СК України положень про реалізацію принципу забезпечення найкращих інтересів дитини (с. 398 дис.).

Достовірність зроблених в дисертаційному дослідженні висновків підтверджується значною джерельною базою дослідження (991 найменування), аналізом судової практики розгляду конкретних справ

судами України, судами зарубіжних країн, Європейським судом з прав людини, що свідчить як про високий теоретичний рівень знань дисертантки, так й про її розуміння конкретних проблем правозастосування та спроможність сформулювати пропозиції на рівні правової доктрини.

Отже, висновки й положення, винесені дисертанткою на захист, мають необхідний рівень наукової новизни для дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук і дійсно свідчать про те, що було здійснено теоретичне узагальнення та вирішення наукової проблеми, що полягає у розробці концептуальної моделі принципів сімейного права, з'ясуванні їх сутнісних ознак та встановленні особливостей дії з урахуванням сучасних тенденцій розвитку сімейних відносин та необхідності гармонізації сімейного права України з правом ЄС.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження М. В. Менджул полягає у тому, що висновки і пропозиції, зроблені у дисертаційному дослідженні, можуть бути використані у науково-дослідній роботі – при проведенні подальших наукових досліджень проблемних питань дії принципів сімейного права; у правотворчості – у процесі удосконалення сімейного законодавства України щодо закріплення та реалізації принципів сімейного права; у правозастосовній діяльності – під час розгляду і вирішення цивільних справ; у навчальному процесі – під час підготовки відповідних розділів підручників, навчальних посібників, у ході викладання навчальних дисциплін «Сімейне право України», «Міжнародне сімейне право».

Практичне значення одержаних М. В. Менджул наукових висновків та положень підкреслюють й відповідні акти впровадження результатів дисертаційного дослідження в діяльність Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Закарпатській області, Закарпатського апеляційного суду, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Позитивно оцінюючи в цілому дисертаційне дослідження Менджул Марії Василівни на тему «Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права», слід зазначити, що деякі його положення, як і будь-якої іншої творчої роботи, є спірними і надають підґрунтя для подальшої наукової дискусії або потребують додаткової аргументації під час публічного захисту дисертації.

По-перше, не можна повністю погодитися з дисертанткою, що сутнісною ознакою принципів сімейного права є їх імперативність (с. 53 дис., с. 4 автореферату), оскільки імперативність все ж таки є беззастережною, категоричною вимогою, певним наказом, велінням. Проте сама дисертантка на цій же с. 53 дисертації (с. 4 автореферату) визначає ще таку сутнісну ознаку принципів сімейного права як самокорегованість, вказуючи, що принципи самостійно корегуються відповідно до суспільних змін, а в підрозділі 4.6 дисертації ретельно аналізує проблемні питання дії принципу свободи договору в регулюванні сімейних відносин. Постає питання: Як же категорична вимога співіснує в одному принципі сімейного права з можливістю його самокорегування? Крім того, аналіз принципів сімейного права свідчить, що багато з них визначено на нормативному рівні некатегорично. Зокрема такі принципи як «принцип найкращих інтересів дитини» або «принцип максимально можливого урахування інтересів дитини» зовсім не означають абсолютне врахування всіх інтересів дитини.

По-друге, підтримуючи погляд дисертантки, що в умовах європеїзації приватного права безпідставною була б декодифікація сімейного законодавства України (с. 186 дис.), не можна погодитися з пропозицією дисертантки, що враховуючи принципи, розроблені Комісією з європейського сімейного права, варто внести зміни до ст. 111 СК України і визначати тривалість строків для примирення подружжя, зокрема, залежно від того, чи має подружжя дітей віком до 16 років (с. 187-188 дис.). Цивільне та сімейне законодавство України поділяє дітей віком до 18 років на дві групи: малолітні діти віком до 14 років та неповнолітні діти віком від 14 до

18 років. Бачиться, що доцільно розробляти пропозиції з удосконалення сімейного законодавства України з урахуванням принципів європейського сімейного права, проте не змінюючи національні підходи до виокремлення малолітніх та неповнолітніх дітей. У цьому контексті хотілося б процитувати слова Тараса Шевченка: «Учітесь, читайте, І чужому научайтесь, Й свого не цурайтесь». Крім того, на думку М. В. Антокольської, дивлячись на сьогодишню карту сімейного права в Європі, можна зазначити, що вона більше нагадує кляптеву ковдру, ніж єдине ціле (Антокольская М. В. Проект Европейского гражданского кодекса и проблемы гармонизации семейного права. *Ежегодник сравнительного правоведения*. Москва, 2005. С. 16).

По-третє, розглядаючи в підрозділі 3.1 дисертації концептуальні засади рівності в регулюванні сімейних відносин, авторка зазначає, що рівність не можна розглядати виключно як формальний критерій, – вона має передбачати однакове ставлення та однаковий доступ до можливостей (с. 207 дис., с. 17 автореферату). Ця позиція потребує додаткового пояснення, враховуючи, що рівність та однаковість як правові поняття не співпадають, що особливо простежується в сімейному праві, де учасники сімейних відносин мають різний сімейно-правовий статус, що обумовлює неоднаковість їх прав, проте рівність їх прав, наприклад, у чоловіка є право на батьківство, у дружини є право на материнство. Так само дружина та чоловік мають рівне право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань, проте це право не є однаковим для дружини та чоловіка.

По-четверте, розглядаючи змістовну характеристику принципу державної охорони сім'ї, дисертантка надає авторське визначення сім'ї (с. 303 дис., с. 20 автореферату), вказуючи, що під сім'єю слід розуміти фізичних осіб, об'єднаних сімейними права та обов'язками і, які усвідомлено відносять себе до членів сім'ї. При цьому членами сім'ї будуть також особи, які через вік (малолітні) чи стан здоров'я не здатні усвідомлювати свою належність до сім'ї. Погляд авторки, що фізичні особи «усвідомлено відносять себе до членів сім'ї», потребує додаткової аргументації у контексті

того, чому авторка відмовилася від таких ознак сім'ї, як спільне проживання певних осіб та пов'язаність їх спільним побутом. Бачиться, що авторське визначення сім'ї дозволить тлумачити поняття сім'ї досить широко, включаючи до неї широке коло учасників сімейних відносин, що не сприятиме формуванню єдиної правозастосовної практики і призведе до тлумачення поняття «сім'я» у контексті «велика рідня».

Викладені вище міркування викликані науковим інтересом до дисертаційного дослідження, новизною та актуальністю питань, що підняті авторкою, а зазначені зауваження у своїй більшості мають дискусійний характер і тому суттєво не можуть вплинути на позитивну оцінку дисертації в цілому.

Ознайомлення з текстом дисертаційного дослідження М. В. Менджул, текстом автореферату, опублікованими працями за темою дисертації надає можливість зробити висновок, що основні результати дисертаційного дослідження повністю викладено в одній одноосібній монографії, підрозділах у трьох колективних монографіях, шести статтях у зарубіжних наукових виданнях, двадцять одній науковій статті у фахових виданнях України, а також у матеріалах двадцяти двох міжнародних та вітчизняних конференцій. Зміст автореферату, основних положень, викладених в ньому, ідентичний змісту дисертації; положення та результати дисертаційного дослідження пройшли свою апробацію на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях. Все це свідчить, що з висновками та положеннями дисертаційного дослідження М. В. Менджул мала можливість ознайомитись значна частка наукової спільноти України і висловитись із дискусійних питань. Зазначене підкреслює, що висновки дисертаційного дослідження не є випадковими, є виваженими, достовірними й сформульованими протягом тривалого періоду наукового дослідження й відображують усталену позицію авторки, наукову зрілість дисертантки.

Дисертаційне дослідження Менджул Марії Василівни на тему «Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права» відповідає вимогам

пунктів 9, 10, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, є завершеною самостійною науково-дослідною роботою, що містить наукові положення та науково обґрунтовані результати у сфері приватного права, що розв'язують важливу наукову проблему формування концептуальної моделі принципів сімейного права, а авторка дисертаційного дослідження – Менджул Марія Василівна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

професор кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент

Л. В. Красицька

« 18 » серпня

2020 р.

